

TANULMÁNYOK

SORS-TÖREDÉKEK SABINA SPIELREINRŐL*Molnár Emese*

Sabina Spielrein élete, munkája és pályája szorosan összefonódik – hiszen a korábbi páciensből, hisztériás tünetektől szenvedő betegből a szkizofréniát tanulmányozó, elmebetegségeket kezelő orvos; a gyermekpszichológia iránt mélyen elkötelezett, újító gondolatokat alkotó, érzékeny, a mélyben meghúzódó összefüggéseket kutató pszichoanalitikus lett. Ő volt Jung első, pszichoanalízissel kezelt páciense; neki pedig Jung az első és talán egyetlen szerelme. Sorsa, élettapasztalata, fájdalma, betegsége, az abból

Sabina Spielrein

való gyógyulás, a szerelem és a csalódás, a magány és a küzdés segítettek őt hozzá tudományos munkájában alkotott újító és termékeny gondolatok megalkotásához. Minden egyes történést saját magában megélve, saját magán átengedve, megdolgozva és tudatosítva szakmai munkájába emelt – megírta és kiírta. Így gyógyult, így dolgozott, így élt. A tudattalan folyamatokat és a tudattalan nyelvét tehát elsősorban saját élményein keresztül kutatta. Ennek tükrében fogalmazta meg először a halálösztön gondolatát – mellyel később Freud rendszere gyakorlatilag beteljesedett. Saját élményeiben és tapasztalataiban a fájdalomnak, a halálnak, a gyásznak – s így a melankóliának, „a szerelmi szenvedély komor szövedékének” (Kristeva, 1987/2007, 29) nagy szerep jutott. Mintha egyszerre lett volna mélységesen mélyen, vonzotta, csábította

volna a halál, a rombolás, a megsemmisítés vágya; ugyanakkor hihetetlen erővel és energiával élte és szerette az életet.

Magánéletét rendkívül nehéz külön választani szakmai életétől: egyrészt, mert olyan nagy gondolkodókkal volt személyes és tudományos kapcsolata, mint Jung és Freud; másrészt mindvégig nagyon magányos volt. Továbbá, szenvedélyesen foglalkozott a gyógyítással és a pszichoanalízissel, hiszen úgy érezte, „erre a tevékenységre született, ez a küldetése”; munkáját egyszerre tartotta művészi és tudományos tevékenységnek (Etkind, 1999, 316.). Életéről és munkásságáról nagyon keveset tudunk – töredékek maradtak fenn csupán: levelezése Junggal és Freuddal (Jung Spielreinek küldött 46 levele és Spielrein 12 levele Jungnak, Freud 12 levele és Spielrein 2 levele Freudnak); valamint 1909 – 1912 között vezetett naplója, melyek 1977-ben kerültek elő a Genfi Pszichológiai Intézet egykori központja, a Palais Wilson pincéjéből (Carotenuto, 1982). Sorsában, történetében, mely sajnos csak töredékekben tárul fel előttünk, egyszerre bontakozik ki egy páciensi, egy baráti, egy szerelmi, egy munkatársi és egy közvetítői minőség. Jelenléte és hatása mintha egyszerre lenne nőiesen lágy és ösztönös; illetve férfiasan kemény és céltudatos.

Ki volt ő? Egy pszichoanalitikus próbaeset? Nő, „csábító”, múzsa vagy megtermékenyítő gondolkodó? Szerelmes nő, alkotó vagy álmodozó? A lélek őrzője? Feleség, anya, vagy az elképzeléseiert a végletekig kitartó, bátran küzdő asszony?

A „pszichoanalitikus próbaeset”

1904. augusztus 17-én Sabina Spielrein jómódú, zsidó szülei a Zürich melletti Burghölzliben lévő elmegyógyintézetbe viszik őt kezelésre, melynek vezetője a modern pszichiátia egyik megalapítója, Eugen Bleuler volt. A tizennyolc éves Spielrein az akkor huszonkilenc éves tanársegéd, Carl Gustav Jung első olyan betege, akivel pszichoanalitikus terápiát folytat. Tünetei ekkor már nagy valószínűséggel négy éve fennállnak – de minden bizonnyal három éve, hat éves korú Emilia húga tífuszban bekövetkezett halála óta erősödtek fel (Carotenuto, 1982). Bár Jungtól hivatalosan hisztéria diagnózist kap (Carotenuto, 1982), mai ismereteinkkel tünetei a szkizofréniát is kimerítik. A mély lehangoltság, a külvilág iránti érdektelenség, a szeretetre való képesség elvesztése, valamint a teljesítménygátlás, illetve az érzés zavara, és

csökkenése a freudi terminusban ugyanakkor a melankólia felé is sodorhatja őt (Freud, 1997). Naplójából, visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy nagyon gyakran érezte magát semmirevalónak, teljesítményre képtelennek és morálisan kárhozzátandónak, amiért szemrehányásokat tett magának – és mivel önkritikája nagyon erős volt, kitaszítást, büntetést várt cserébe. Az énézés lecsökkenését és elszegényedését érhetjük itt tetten (Freud, 1997). Jung, akivel kapcsolata először barátsággá, majd szerelemmé alakult, 1906. október 23-án ír először Freudnak Spielreinről, mint egy igen érdekes és nehéz esetről, amit mindenképpen „le kell reagálnia”. 1907. szeptemberében az amszterdami Nemzetközi Pszichiátriai és Neurológiai Kongresszuson Jung Freud felkérésére bemutatja a pszichoanalízist, és a Spielrein-esetet demonstrálja (Etkind, 1999). „Pszichoanalitikus próbaesetnek” két évvel később, 1909. júniusában Freudnak írt levelében nevezi őt – miután napvilágra kerül titkos szerelmi viszonyuk, és ő megpróbál védekezni, illetve tagadni (Etkind, 1999, 266.).

A lélek őrzője

Spielrein naplójából tudjuk, hogy Jung átadta neki saját naplóját olvasásra (melyet a feleségén kívül addig senki más nem látott). Álmait is elmesélte, melyeket közösen elemeztek és értelmeztek. Személyes, intim szálak, történetek fonódnak össze; titkokat osztanak meg egymással. Így válik ő lelke ismerőjévé és őrzőjévé (Carotenuto, 1982).

Szerelmes nő

Spielrein életében a szerelem, mint a szabadság záloga, mélyen gyökerezett. Naplójából tudjuk, hogy mindvégig egy „olyan barátira áhított, akinek feltárhatja egész lelkét, annak minden részletét. Aki megérti és szereti őt – ahogy a szülők megértik és szeretik a gyerekeiket” (Carotenuto, 1982, 45.). Talán ezt a kapcsolatot kereste egész életében, és talán úgy hitte, Jung személyében meg is találta. Felnézett rá és tisztelte őt, mint kezelőorvosát és gyógyítóját. Szerette őt, mint betegségből való szabadítóját és első szerelmét. Szerette őt, mint tanárát és mentorát, aki elindította őt későbbi hivatása felé. Valószínűleg sohasem szűnt meg szeretni őt – sem szakításukkor; sem akkor, mikor Jung elbánt vele; sem akkor, mikor később férjhez ment és gyermeket szült.

„...Csak a szerelem ég éveken át, anélkül, hogy kihunyna” (Faenza, 2003). Ebből a szerelemből, ebből a szenvedélyből, fájdalomból, csalódásból és hiányból merített tudományos munkáiban is. 1912-ben megírta „A pusztítás mint a keletkezés oka” című nagyon fontos és nagyhatású művét Jungnak ajánlja – mint „szerelmük gyümölcsét, kislányokat, Siegfriedet” (Carotenuto, 1982, 47.), a Wagner opera mitikus alakja nyomán. Ebben a mitológiában megtalálja saját álmait és fantáziáit. Siegfried alakjában Jungot, Brünnhilde alakjában pedig önmagát véli felfedezni. Úgy véli, úgy mentette őt meg Jung a betegségből, mint ahogyan Siegfried visszahozta Brünnhildét a sötétségből. „Ez a tudományos munka többet jelent számomra, mint az élet, ezért félek annyira...Siegfried alkotói lendületet adott nekem, noha csak Perszephoné árnyvilágában adatott meg neki a létezés. Nem akarom megzavarni az ön világát és nyugodalmát; épp ellenkezőleg, az én disszertációm azért készült, hogy tőlem telhetően segítsen boldogulását” (Carotenuto, 1982, idézi Etkind, 1999, 279.). Ezzel mintegy teljesítette kötelességét, és szimbolikus formában megvalósította álmát: megszülte közös gyermeküket, Siegfriedet. Elengedi szerelmét, nem tud és nem is akar ártani neki, sőt, segíteni akarja őt – akár tudományosan. Talán így adja vissza mindazt a türelmet, odafigyelést, gondoskodást, szeretetet és örömet, amit annak idején páciensként Jungtól kapott. Elengedi őt, de szívéből nem veti ki, mert „ha kivetné, nem tudna többé mást szeretni; ha azonban nyitva hagyja az ajtót, más ember is beléphet rajta valamikor” (Carotenuto, 1982.). Neki is szüksége van erre az eltávolodásra, erre a „kellő távolságra”, mert szerelemben akar élni, nem pedig meghalni tőle (Carotenuto, 1982, 10-11.).

Feleség és anya

1912. június 14-én feleségül megy egy orosz orvoshoz, Pavel Scheftelhez. Naplójában mindössze néhány soros bekezdés van erről az eseményről. „Folytatása következik. Álmaink egy zsúfolt éjszaka után ” (Carotenuto, 1982, 44.). A feleség- és anyaszerep kérdése ekkor már mélyen foglalkoztatja; személyes érdeklődése – szülés, születés, anyaság, anya-gyermek kapcsolat – tudományos munkáiban is megjelenik. Még ebben az évben megírja első gyermek-pszichoanalitikus munkáját, mely a pszichoanalízis történetében is egyike az elsőknek: „Hozzájárulás a gyermeki pszichéről való ismeretekhez” címmel (Etkind, 1999). 1913.

december 17-én megszületik első leánya, Renata. Házassága nagy valószínűséggel nem boldog. Az első világháború idején férje elhagyja őt, és Oroszországba utazik; Spielrein Genfben marad. Nem tudjuk biztosan, hogy elválnak-e, valószínűleg nem, mert Scheftel polgári házasságot köt egy orosz orvosnővel, akitől 1924-ben leány gyermeke születik. Ugyanabban az évben Spielrein újra összekerül férjével, Moszkvából (ahol eddig élt és dolgozott) a Don melléki Rosztovba költöznek, és 1926-ban megszületik második leányuk, Eva (Etkind, 1999).

Alkotó és álmodozó

Spielrein 1911-ben szerzi meg doktori fokozatát, „Egy szkizofréniaeset (Dementia praecox) pszichológiai tartalma” [„Über den psychologischen Inhalt eines Falles von Schizophrenie (Dementia praecox)"] című disszertációjával (Etkind, 1999). Ekkor kezdi felismerni, hogy nem a szexuális ösztön az egyedüli erő az emberben – ahogy azt addig Freud gondolta. Ezzel együtt és ennek ellenében létezik egy másik ösztön – a rombolás ösztöne, az élet megsemmisítésének vágya. Erről nyilvánosan 1911. november 25-én beszél először a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület ülésén. Bár nem fogadták kitörő lelkesedéssel, és kezdetben Freud sem értett vele egyet, kilenc évvel későbbi, „Túl az örömelven” című művében már hivatkozik rá, és később Erősztt és Thanatoszt, mint az emberi természet két egyenértékű, alapvető ösztönének eszméjét tette meg elmélete alappilléreinek (Etkind, 1999). 1911. december 11-én Spielreint felveszik a Bécsi Pszichoanalitikus Egyesület tagjai közé – az első női tagok egyike. Egy évvel később megírja megtermékenyítő hatású cikkét, „A pusztítás a keletkezés oka” címmel, melyben elsőként fejt ki eszméit a rombolási vagy halálösztönről és annak szexuális hajtóerővel fennálló viszonyáról. Ebben a művében elemzi többek között Nietzsche elképzelését az örök visszatérésről, és az emberfeletti ember eszméjét úgy írja le, mint amiben Nietzsche-nek az anyjával való azonosulása fejeződik ki – az anyjával való szerelmi viszonyban az ember önmagát úgy képzei el, mint saját anyját, anyját pedig mint önmagát (Spielrein, 1912/1986). A rombolásról, a halálösztönről itt ír részletesen.

1920-ban előadást tart Hágában a VI. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson – „A beszéd eredetének és fejlődésének kérdéséhez” címmel. Itt beszél az elsődleges/autisztikus beszédéről, melynek nem a kommunikáció a rendeltetése, és amelynek bázisán kifejlődik a

másodlagos / szociális beszéd, melynek első szavait azokra a hangokra vezeti vissza, melyeket szópás közben ad ki a gyermek. A gyerek és szülei érzelmenteljes viszonyában elemzi a beszéd és gondolkodás kölcsönhatását (Etkind, 1999). Dolgozott Bleuler professzor klinikáján, Bonhofer professzor pszichoneurológiai klinikáján, a pszichoanalízissel Jungnál Zürichben, valamint Freudnál Bécsben foglalkozott. Később Münchenben a művészettörténet és mitológia területén végzett kutatásokat, az 1920-as évek elején már Genfben a Rousseau Intézetben orvopedológusként dolgozott, illetve Claparède professzor Pszichológiai Intézetének laboratóriumában pszichológiai kutatásokat végzett. 1923-tól Oroszországban az Állami Pszichoanalitikai Intézet tudományos munkatársa; orvos-pedológus a Harmadik Internacionálé nevelőtelepen; és az 1. számú Moszkvai Egyetemen a gyermekpszichológiai részleg vezetője. Hitt a szabadságban, és annak erejében. Nagy valószínűséggel egészen 1936-ig, amíg végleg betiltották a pszichoanalízist, praktizált és dolgozott pszichoanalitikusként (Etkind, 1999).

Múza és megtermékenyítő gondolkodó

Olyan elméleteket dolgozott ki, illetve olyan gondolati összefüggéseket fejtett ki, melyek később mély nyomot hagytak mind a freudi, mind pedig a jungi rendszerben. Személyes, mély, szenvedélyes és intim kapcsolata Junggal, mely túlmutatott a kezdeti orvos-beteg kapcsolaton, de amelyben Spielrein még sokkal inkább a beteg szerepben volt, múzsként inspirálhatta Jungot, és segítette megélni, megérteni és megfogalmazni elméletének fontos pilléreit – az animát és az árnyékot (Bettelheim, 1996). Ez a kapcsolat, illetve annak szövevényessége, és nehézsége, ahogy azt Jung Freudnak interpretálta, előtérbe helyezte, illetve segítette az áttétel és különösen a viszontáttétel szerepéről való gondolkodást a terápiás kapcsolatban. Freud már 1906. decemberében ír az áttétel fontosságáról Jungnak: „...Az áttétel adja a tudattalan megértéséhez és tartalma lefordításához nélkülözhetetlen impulzust... A gyógyítás lényegében a szerelmen át történik” (Freud/Jung, 1974 idézi Etkind, 1999, 251.). „Az orvos iránti szerelmében a beteg újból felidézi és átéli azokat az érzéseket, amelyek korábban, mivel tudattalanok voltak, betegséget váltottak ki. Tudatosulnak az elfelejtett és kínzó gyermeki szenvedélyek és félelmek – de nem teljesednek be!” 1909-ben már a viszontáttételről is ír Jungnak: „...Ezek az élmények

segítenek abban, hogy magunkra vegyünk egy olyan páncélt, melyre okvetlenül szükségünk van, hogy irányíthassuk a viszontátvételt, ami végeredményben állandó problémája mindannyiunknak. Ezek az élmények tanítanak meg bennünket arra, hogy indulatainkat a legjobb cél felé irányítsuk” (Freud/Jung, 1974 idézi Etkind, 1999, 267.).

Spielrein úgy gondolta, hogy a szaporodási ösztön két egyenértékű és egymással ellentétes komponenst tartalmaz: az életösztönt és a halálösztönt – ennek megfelelően éppannyira teremtő, mint amennyire pusztító erő is egyben (Spielrein, 1912/1986). Fel tudott tehát nőni: múzsából egyenrangú partnerré, munkatárssá és termékeny, újító gondolkodóvá tudott válni. Az 1920-as évek elején Genfben nyolc hónapon keresztül minden nap analízisbe járt hozzá Jean Piaget – aki szerint a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesület küldte Spielreint Genfbe az analízis ottani propagálása céljából. Piaget-t nagyon érdekelte az analízis, de az elmélettel kapcsolatban szkeptikus volt. Spielrein végül maga szakította meg a folyamatot, mert nem akart „naponta egy órát pazarolni egy olyan emberre, aki elutasítja az elméletet.” (idézi Etkind, 1999, 302.). Nézetek hasonlóságát és különbözőségét sokszor megvitathatták és Spielrein mind érzelmi, mind intellektuális szempontból hozzájárulhatott Piaget tudományos pályájához – akinek egyébként ekkortájt jelent meg egy cikke „A pszichoanalízis és kapcsolatai a gyermekpszichológiával” címmel. 1921-ben már a gyermeki beszéd és gondolkodás fejlődéséről, valamint az egocentrikus beszédéről ír. 1923 őszén Spielreint Alekszandr Lurijával együtt felvették a frissen szervezett orosz pszichoanalitikus egyesület tagjai sorába. Az egyesület ülésén „A gondolkodás az afázia esetében és az infantilis gondolkodás” címmel tartott előadást. Kifejtette, hogy az afázia esetében a gondolkodás zavara hasonlít a gyermeki gondolkodásra, illetve, hogy mindkét gondolkodási típus megvilágítja a beszéd kialakulásának folyamatát. Ezek az elképzelések nagyon hasonlítanak Lurija elkövetkező neuropszichológiai kutatásaira az afázia területén (Etkind, 1999).

Az élet és halál asszonya

Életét, betegségét és gyógyulását végig kíséri az élettel és a halállal való mély és intenzív munka. 1912-ben megírt destrukcióról szóló tanulmánya az életet és a halált a Föld-Víz szimbolikáján keresztül magyarázza. A téli álomba merült Brünnhildét (aki a Föld), megváltja Siegfried, a győ-

zedelmes fény (aki a Nap): kardjával átvágja páncélját (ami a jégkéreg), és ilyen formán meg is termékenyíti őt. Brünnhildében Siegfried saját anyját termékenyíti meg. Siegfried anyja ugyan Sieglinde, Brünnhilde viszont az ő nővére így azt szereti, akit Sieglinde, nevezetesen Siegmundot. Ennek megfelelően beleérzi magát Sieglinde helyzetébe, Sieglinde válik az ő vágyszemélyiségévé. Amikor Siegfriedet megmenti, saját vágýát, saját gyermekét menti meg. Ahogyan Éva is, úgy Brünnhilde is atyja parancsa ellenére tesz, és ahogyan Éva is kiűzetett a Paradicsomból, úgy Brünnhilde is kiűzetik az Isteni birodalomból. A parancs megszegése miatt Brünnhilde (mialatt védi saját vágyszemélyiségét, magára véve annak bűneit) halál közeli alvásba merül, melyből Siegfried, a tavaszi nap csókja váltja őt meg. A halálvágý gyakran annak a vágýa, hogy az ember a szerelemben haljon meg, például Richard Wagnern operáiban is. Brünnhilde tűzben (a szerelem tüzében) hal meg, paripájával együtt. A halál itt a szerelem győzedelmi dala! Brünnhilde lassan eltűnik Siegfriedben: Siegfried a tűz, a megváltó nap lángja. Ebben az ősi teremtőben Brünnhilde feloldódik, maga is tűzzé válik (Spielrein, 1912/1986, 46-48). Spielrein ezen a ponton kapcsolja össze a szkizofrének szexuális félelmét a dezintegrációtól való félelemmel. Azzal a félelemmel, hogy teljesen feloldódnak, elveszenek, megsemmisüljenek a szeretett személyben. Ez az évnesztéstől való félelem (Freud, 1997). Wagnernél a halál leggyakrabban a keletkezés ösztönének pusztító komponense. Hősei a megmentő szerepében élnek meg a szerelmet; és szerelmükért feláldozva magukat, meghalnak. Spielrein arra a következtetésre jut, hogy mindenfajta keletkezés és fejlődés alapja a destrukció; és mindenfajta disszociáció mögött a keletkezés okát találhatjuk meg. A halálösztön lényege, hogy elválaszthatatlan az életösztöntől, és az élet folytatásától egy másik emberben. A szerelem másik aspektusa az a vágý, amely tárgya megsemmisítésére irányul; éppen ezért minden születés egyben halál, és minden halál egyben születés. A halál önmagában véve szörnyű, de a szexuális ösztönök szolgálatában, vagyis ennek pusztító komponenseként, ami a keletkezéshez vezet, gyógyító (Spielrein, 1912/1986).

Mint minden munkájában, Spielrein itt is saját magából, saját megélt érzéseiből, gondolataiból, félelmeiből és gyötrelmeiből merít – hiszen gondolatban, álmában ő is megölte, megsemmisítette szerelmét, Jungot. Azért ölte meg, mert szerette őt. És ebből a halálból tudott ő tovább indulni – gyógyítani, alkotni és fejlődni. Saját magáról, saját magának

alkotott – vagyis saját magát írta és alkotta meg. Az alkotás ugyanis a szülés és születés archaikus történéseinek a reprezentációja, melyben az ember önmagát szüli meg, saját magától születik újjá – így válik az egész világ az én tükrévé (Zsélyi, 2007).

Életére jellemző volt a mediátor, illetve közvetítői szerep, hiszen első betegként és később „a kapcsolatként” Jung folyamatosan levélben tájékoztatta róla Freudot. Közvetítői, békítő szerepe a két nagy gondolkodó között hosszú ideig (minden bizonnyal 1923-ig, Oroszországba való visszatéréséig) megmaradt. Mindig valahol félúton, két part, két ember, két eszme között létezett, és alkotott.

IRODALOM

- BETTELHEIM, BRUNO (1996): Titkos asszimetria. *Thalassa* (7), 3: 101-114.
- CAROTENUTO, ALDO (1982): *A secret symmetry. Sabina Spielrein between Jung and Freud*. Pantheon books, New York.
- ETKIND, ALEKSZANDR (1999): Sabina Spielrein: tiszta játék egy orosz lánnyal. In: *A lehetetlen Erósza. A pszichoanalízis története Oroszországban*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 246-323.
- FAENZA, ROBERTO (2003): *Lélekszakadva (The Soul Keeper)*. Játékfilm, 90 perc, Medusa Film, Best Hollywood.
- FREUD, SIGMUND (1997): Gyász és melankólia. In: *Ösztönök és ösztönsorsok*. Filum Kiadó, Budapest, 129-144.
- KRISTEVA, JULIA (1987/2007): A melankolikus képzelet. *Thalassa* (18), 2-3: 29-50.
- MARTON, ELISABETH (2002): *Nevem Sabina Spielrein (Ich Hiess Sabina Spielrein)*. Dokumentumfilm, 90 perc. Sveriges Television, Les Films du Centaure, Idé Film Felixson AB, Maximage GmbH, Hyteria Film AB, Millennium Film Oy.
- SPIELREIN, SABINA (1912/1986): *Die Destruktion als Ursache des Werdens*. edition diskord, Tübingen, 7-60. Magyarul lásd „A pusztítás mint a létrejövés ősoka” címmel a jelen számban.
- ZSÉLYI, FERENC (2007): Kristeva és Colette. *Thalassa* (18), 2-3: 65-86.